

РОЗДІЛ 3. СОЦІАЛЬНЕ ПАРТНЕРСТВО ТА МІЖОСОБИСТІСНА ВЗАЄМОДІЯ В ІНКЛЮЗІЇ ДІТЕЙ ТА ДОРΟΣЛИХ

ОСОБЛИВОСТІ СТВОРЕННЯ СОЦІАЛЬНОГО СЕРЕДОВИЩА В ІНКЛЮЗИВНОМУ КЛАСІ

Олена ЧОПІК

***Анотація.** Стаття присвячена проблемі створення соціального середовища в інклюзивному класі. Розглянуто умови створення сприятливого середовища для навчання дітей з особливими освітніми потребами. Визначено чинники формування ставлення школярів з типовим розвитком до однокласників з особливими освітніми потребами. Наголошено на ролі педагогів і батьків учнів у формуванні позитивного соціально-психологічного клімату інклюзивного класу. Подано результати дослідження ставлення дітей з типовим розвитком до ровесників з особливими освітніми потребами. Проаналізовано результати дослідження колективів інклюзивних класів за методикою А. Фідлера.*

***Ключові слова:** соціальне середовище, інклюзивний клас, діти з особливими освітніми потребами, учні з типовим розвитком, педагоги, батьки.*

Chopik O. Features of creating a social environment in an inclusive classroom

***Abstract.** The article is devoted to the problem of creating a social environment in an inclusive classroom. The conditions for creating a favorable environment for the education of children with special educational needs have been considered. The factors of formation of the attitude of schoolchildren with typical development to classmates with special educational needs have been determined. The role of teachers and parents of pupils in the formation of a positive socio-psychological climate of an*

СОЦІАЛЬНА ТА ОСВІТНЯ ІНКЛЮЗИЯ: ІСТОРІЯ, СУЧАСНІСТЬ...

inclusive classroom has been emphasized. The results of the study of the attitude of children with typical development to peers with special educational needs have been presented. The results of the research of groups of inclusive classes according to the method of A. Fiedler have been analyzed.

Key words: *social environment, inclusive class, children with special educational needs, pupils with typical development, teachers, parents.*

Важливою умовою успішності інклюзивної освіти є створення сприятливого соціального середовища. Реалізації цієї умови перешкоджають негативні суспільні стереотипи, неготовність дітей з типовим розвитком до спільного навчання з ровесниками з особливими освітніми потребами (далі – ООП), батьків обох категорій дітей до їхнього навчання в інклюзивних класах, педагогів закладів загальної середньої освіти до роботи в умовах інклюзивної освіти.

Проблема формування соціально-психологічного середовища закладу загальної середньої освіти з інклюзивним навчанням є багатоаспектною, оскільки має спрямовуватися на різних учасників освітнього процесу, зокрема: педагогів (В. Бондар, М. Буйняк, Л. Гречко, І. Демчук, І. Кузава, І. Луценко, І. Мамайчук, М. Матвєєва, С. Миронова, О. Смотров, В. Синьов, Л. Шипіцина та ін.), батьків (В.Бондар, Н. Коваль, С. Миронова, М.Селігман, Д. Шульженко та ін.), учнів (Л. Гречко, Е. Даніелс, Ейхінгер, Р. Коззуол, А. Конопльова, Т. Лещинська, І. Лошакова, З. Лютфійя, О. Маланцева, М. Матвєєва, Е. Новіцкі, В. Олешкевич, І. Смірнова, Р. Фріз, Murray-Seegart, Donaldson, Pezzoli та ін.).

З метою створення сприятливого середовища в інклюзивному класі для навчання дітей з ООП вагомим значенням набуває організація взаємодії усіх учнів у мікросоціумі класу. Основою міцних взаєностосунків є: позитивне прийняття кожного учня; забезпечення успіху у спільній діяльності; побудова гуманістичних взаємин у соціумі на основі поваги особистості та її гідності. Учні з ООП тільки тоді отримають нормальний соціальний розвиток, коли будуть створені умови

РОЗДІЛ 3. СОЦІАЛЬНЕ ПАРТНЕРСТВО ТА МІЖСОБИСТІСНА ВЗАЄМОДІЯ ...

для їх становлення як особистостей і як суб'єктів діяльності, активних і самостійних її учасників [8].

Г. Банч, Е. Валео наголошують, що основою інклюзивного навчання є два аспекти розвитку учнів: академічний і соціальний. В інклюзивних школах більше уваги приділяється навчальній діяльності учнів. Значно менше уваги педагоги звертають на соціальний розвиток дітей з ООП. Хоча, у теорії інклюзивне навчання базується на соціальній взаємодії різних учнів [2].

О. Чеботарьова [14] вважає, що дуже важливо в інклюзивному класі створити атмосферу взаєморозуміння та взаємодопомоги між учнями, щоб забезпечити дитині з ООП можливість самоствердитися, подолати неадекватні установки та стереотипи. Сприятливе середовище заохочує всіх дітей до досліджень, ініціативи, творчості, забезпечує успішне навчання й розвиток.

При входженні дитини у сприятливе середовище створюються передумови для реалізації соціальних потреб. Учні з ООП знаходять однодумців, близьких товаришів серед ровесників з типовим розвитком. Соціально-психологічна атмосфера класу має забезпечувати оптимальні умови для розвитку школярів: задовольняти потреби дитини в емоційному контакті, бути важливим для інших людей, відчувати себе психологічно захищеним тощо. Доброзичлива атмосфера у класі допоможе дітям з ООП швидше адаптуватися у колективі, подолати тривожні стани щодо своїх можливостей. Вчителю потрібно звертати увагу на розвиток міжособистісних стосунків у класі, слід уважно стежити за тим, щоб не було ізольованих учнів [6, с. 53].

Формування ставлення школярів з типовим розвитком до дітей з ООП залежить від позиції вчителів і психологічного клімату інклюзивного класу. Результати досліджень М. Буйняк доводять залежність соціально-психологічного клімату колективу в інклюзивному класі та соціального статусу учнів з ООП від рівня психологічної готовності педагогів до

СОЦІАЛЬНА ТА ОСВІТНЯ ІНКЛЮЗИЯ: ІСТОРІЯ, СУЧАСНІСТЬ...

інклюзивного навчання. Вчитель, який позитивно сприймає дітей з ООП, готовий професійно розвиватися задля ефективного їх навчання, буде спрямовувати свої зусилля на те, щоб учні з типовим розвитком теж неупереджено та дружньо ставилися до них. М.Буйняк зазначає, що для школярів, особливо початкових класів, характерним є наслідування поведінки та ставлення вчителя до окремих учнів. Якщо діти бачитимуть позитивну налаштованість педагога щодо однокласників з ООП, то й самі поступово змінять своє ставлення до них. Крім цього, покращенню соціально-психологічного клімату в класі сприяє проведення з учнями з типовим розвитком виховної роботи, спрямованої на прийняття дітей з ООП у колектив інклюзивного класу. Проте результативність цієї роботи залежить від особистої позиції вчителя та його психологічної готовності до роботи з учнями з ООП [3].

Орлова М. зазначає, що позитивний психологічний клімат у інклюзивному освітньому середовищі сприятиме збереженню психічного здоров'я дітей з ООП, оскільки вони будуть впевненими у власних силах, матимуть гарний настрій, зможуть відчувати себе корисними, не будуть відчувати страх та інших негативних емоцій [12]. Збереження психічного здоров'я школярів з ООП можливе за умови, коли вони відчують себе рівними з дітьми з типовим розвитком, незважаючи на різні можливості, можуть розвивати свої здібності, засвоювати компетентності, необхідні для життя, спілкуватися з однолітками та педагогами.

На думку М. Орлової, важливим складником позитивного психологічного клімату в інклюзивному освітньому середовищі є формування толерантного ставлення до дітей з ООП, розуміння їх права на освіту та на активну участь у суспільному житті. Учні з типовим розвитком та їхні батьки повинні розуміти неприпустимість дискримінації школярів за будь-якими ознаками, зокрема, у зв'язку з особливостями їхнього психофізичного розвитку, «таврування» дітей з ООП та

РОЗДІЛ 3. СОЦІАЛЬНЕ ПАРТНЕРСТВО ТА МІЖСОБИСТІСНА ВЗАЄМОДІЯ ...

висловлювання думок про «недоцільність їх навчання у класі разом з іншими дітьми» [12].

На думку Л. Акатова [1], одним із важливих показників соціально-психологічного клімату у класі є конфліктні ситуації між учнями, які виникають у результаті зіткнення різних позицій, бажань, інтересів, що призводять до порушення контактів. Конфліктність у класі набуває негативного значення і відбивається на всіх сторонах життя дитячого колективу, зокрема, на самопочутті дітей, які конфліктують.

Конопльова А. [8] наголошує, що в умовах інклюзивного навчання може виникнути криза взаємостосунків учнів, чому сприяють неправильні уявлення про дітей з ООП через низький рівень їх пізнавальних можливостей і труднощі у навчанні. Замкнутість, пасивність цих дітей, спрямованість на себе сприяють їхній ізолюваності. Виникнення конфліктних ситуацій може обумовлюватися й іншими об'єктивними чинниками. Діти з ООП є малоцікавими для однолітків через обмеженість соціального досвіду. Часто однокласники з типовим розвитком не знають особистісних та індивідуальних особливостей своїх ровесників з ООП, через що останні можуть відчувати також інформаційний голод у взаєминах.

Симптомами кризи у колективних стосунках інклюзивного класу є підвищена тривожність у спілкуванні, негативний характер загального емоційного фону взаємин, прояв агресії, нетерпимості, збудливості. Конопльова А. [8, с. 19] вважає, що криза взаємин буде спостерігатися тільки у початковий період спільного навчання, у подальшому стосунки налагодяться. Але криза взаємостосунків, яка набуває прихованого характеру, може проявлятися й у подальшому. Учні з ООП можуть залишатися ізолюваними протягом тривалого періоду. Коли школярі дізнаються більше про дітей з ООП, про їх можливості у різних видах діяльності, вони надають перевагу більш успішним учням. У цьому випадку криза є прихованою. Ззовні ровесники з типовим розвитком не проявляють недобррозичливості, але і не

СОЦІАЛЬНА ТА ОСВІТНЯ ІНКЛЮЗИЯ: ІСТОРІЯ, СУЧАСНІСТЬ...

проявляють бажання спілкуватися і співпрацювати. Вищезазначена ситуація описує об'єктивну реальність, яка зобов'язує вести пошук виходу з кризи взаємостосунків. Він можливий, але тільки за умови планомірної та системної роботи вчителів, батьків та інших спеціалістів.

Гречко Л., Матвеева М., Миронова С. та інші наголошують на необхідності формування адекватного сприймання дітей з ООП їхніми однолітками з типовим розвитком [5; 9; 11]. Для цього доцільно провести роботу із дітьми перед приходом нового учня з ООП у клас: розказати про захоплення і позитивні риси цієї дитини; пояснити учням, що не можна зосереджувати увагу на її порушенні, дражнити і ображати її. Навпаки, їй треба надавати посильну допомогу.

Одним із головних завдань вчителя інклюзивного класу є включення дитини з ООП у колектив, а головною умовою його реалізації – взаємодія учнів. Олешкевич В. зазначає, що вчитель повинен допомагати і підтримувати школяра з ООП особливо протягом адаптаційного періоду, намагатися створити систему позитивних взаємостосунків у класі, заснованих на повазі, довірі [8].

Акатов Л. вважає, що завданням вчителя при наданні допомоги дітям у встановленні нормальних міжособистісних стосунків є створення такої ситуації розвитку, в якій їх соціальне самопочуття було б постійно забарвленим емоційно позитивними переживаннями, щоб у них домінував гарний настрій, що є важливим для ефективного психічного й особистісного розвитку дитини [1]. Він пропонує підходи, які забезпечать позитивний вплив учнів з типовим розвитком на дітей з ООП:

- організовуючи взаємодію дітей у класі, необхідно враховувати найбільш важливі фактори, які впливають на емоційні переживання кожної дитини від перебування в учнівському колективі (спілкування з ровесниками, спільні емоційні переживання);

РОЗДІЛ 3. СОЦІАЛЬНЕ ПАРТНЕРСТВО ТА МІЖСОБИСТІСНА ВЗАЄМОДІЯ ...

- необхідно створювати такі ситуації, щоб діти від спільної взаємодії, спілкування у класі отримували позитивні емоційні переживання, очікували нових зустрічей, щоб задовольнялась їхня потреба у спілкуванні;

- домагатися, щоб дитина, знаходячись у класі, відчувала себе рівноправним членом колективу, з яким рахуються всі інші учні.

Як зазначає А. Шевцов, для набуття дітьми з ООП досвіду позитивної взаємодії адміністрація школи, психолог, соціальний педагог повинні працювати із цими учнями, їхніми ровесниками з типовим розвитком, батьками однокласників, вчителями задля створення позитивної настанови у взаємодії з дітьми з особливостями психофізичного розвитку [16].

М. Орлова наголошує, що з метою формування позитивного психологічного клімату практичні психологи і соціальні педагоги мають проводити спеціальні заняття для адаптації дітей з ООП до освітнього середовища, налагодження їх спілкування з однокласниками, розуміння ними сутності освітнього процесу. Ця робота має бути комплексною, проводитися зі всіма учнями інклюзивного класу та їхніми батьками [12].

Формування позитивного психологічного клімату в інклюзивному класі має обов'язково здійснюватися у контексті тісної взаємодії школи та сім'ї, за участі батьків усіх дітей, які навчаються в інклюзивному класі. Важливо, щоб педагоги закладів загальної середньої освіти проводили просвітницьку роботу серед усіх учнів і їхніх батьків щодо розуміння сутності і важливості інклюзивної освіти, профілактики дискримінації прав дітей на освіту та формування толерантного ставлення до школярів з ООП. Потрібно проводити спеціальні консультації, бесіди, тренінги або застосовувати інші форми роботи з батьками з метою активного залучення їх до створення умов для соціалізації, розвитку та навчання дітей з ООП [12].

На думку Т. Бутилкіної, проблема гармонізації взаємостосунків сім'ї та педагогів, їх взаємодії є складною і багатоаспектною. Зокрема, це стосується структури взаємодії,

розподілу обов'язків, ролей і функцій усіх учасників освітнього процесу [4, с. 31]. О. Чеботарьова наголошує, що основна мета формування мікроклімату у школі та у сім'ї полягає у гуманізації взаємин, створенні умов для максимального вияву поваги і взаємопідтримки, турботи та взаємодопомоги. Довіра у системі «учень-вчитель-батьки», єдність та делікатність є запорукою успішного навчання в умовах закладу загальної середньої освіти [14, с. 51].

На думку Т. Лещинської, батьки не повинні допускати, щоб стихійно складались стосунки їх дітей із ровесниками з типовим розвитком. У дітей необхідно виробити навички взаємодії з іншими людьми, в іншому випадку, це може мати негативні наслідки, як і контакти з однолітками, які можуть насміхатися, принижувати, негативно впливати на них [8, с. 83]. Тільки завдяки спільним зусиллям спеціалістів і батьків можна успішно розв'язати проблему розвитку особистості школяра.

В умовах інклюзивного закладу діти з типовим розвитком навчаються бачити людину, а не її порушення, і починають усвідомлювати, що між ними та ровесниками з ООП є багато спільного. І. Калініченко [7]. вважає, що дружні стосунки між учнями з ООП та типовим розвитком зазвичай частіше розвиваються в інклюзивному середовищі. За результатами досліджень J. Deppeleer, D. Harvey, T. Loreman [17], дружба між дітьми в інклюзивному класі стає звичним явищем. Для учнів з ООП характерні міцніші дружні зв'язки із однокласниками з типовим розвитком, ніж для школярів спеціальної школи. Особливо помітно це у тих випадках, коли дитина з ООП живе неподалік інклюзивного закладу і має змогу спілкуватися з ровесниками поза школою.

Миронова С. зазначає, що інклюзивне навчання позитивно впливає на дітей з типовим розвитком. У них формується вміння цінувати своє здоров'я, більш адекватна самооцінка, толерантність [11].

РОЗДІЛ 3. СОЦІАЛЬНЕ ПАРТНЕРСТВО ТА МІЖСОБИСТІСНА ВЗАЄМОДІЯ ...

Матвеева М. наголошує, що в умовах інклюзивної освіти діти з типовим розвитком поставлені перед необхідністю будувати стосунки з дітьми з особливостями психофізичного розвитку. Однокласники з особливими освітніми потребами можуть викликати у них страх, відразу, зневагу, зверхність, жалість, інтерес тощо. Важливо, щоб учні з типовим розвитком могли усвідомлювати, приймати ці почуття і справлятися з ними [9, с.159].

Ми провели дослідження у закладі загальної середньої освіти м. Кам'янця-Подільського, в якому запроваджене інклюзивне навчання протягом останніх десяти років. Метою дослідження було з'ясувати в учнів з типовим розвитком, чи розуміють вони поняття «інклюзивна освіта», чи є в їхньому класі учні з ООП, як вони ставляться до спільного навчання з ровесниками з особливостями психофізичного розвитку, як, на їхню думку, впливає спільне навчання з дітьми з ООП на організацію освітнього процесу у класі, чи є у них друзі з ООП чи дружили би вони з однокласником, у якого є проблеми зі здоров'ям.

У дослідженні брали участь 51 учень 9-11 класів. Основним методом дослідження було анкетування. Анкету кожен респондент заповнював індивідуально, у письмовій формі. Анкетування було анонімним.

На запитання, що таке інклюзивна освіта, 92,16 % дітей з типовим розвитком дали наступні відповіді: *«учні з особливими потребами», «люди з відхиленням», «це діти з вадами, які навчаються з здоровими учнями», «де разом навчаються діти, які мають проблеми зі здоров'ям і здорові діти», «це освіта, яка передбачає спеціальне навчання учнів, у яких порушення зору, ДЦП, мовлення, проблеми із здоров'ям», «це освіта, яка допомагає дітям з особливими освітніми потребами навчатися», «освіта для всіх дітей», «це школа, яка може працювати з любими дітьми, з дітьми, які мають вади», «це коли у твоєму класі є діти, у яких є проблеми зі здоров'ям», «це коли в різних освітніх закладах приймають «особливих» дітей та допомагають їм вчитися та,*

СОЦІАЛЬНА ТА ОСВІТНЯ ІНКЛЮЗИЯ: ІСТОРІЯ, СУЧАСНІСТЬ...

можливо, побороти або запобігти подальшому розвитку різних хвороб» тощо. 7,84 % опитаних не відповіли на запитання. Можна припустити, що ці учні не володіють знаннями про інклюзивну освіту.

На запитання, чи є в їхньому класі діти з ООП, 58,82 % учнів відповіли позитивно; 25,49 % респондентів вказали, що не знають; 15,69 % дали негативну відповідь. Хоча у всіх цих класах навчаються школярі з особливостями психофізичного розвитку.

70,59 % опитаних зазначили, що позитивно ставляться до інклюзивного навчання з ровесниками з ООП; 29,41 % – не визначились щодо цього питання; ніхто з учнів не дав негативної відповіді.

На запитання, як впливає спільне навчання з дітьми з ООП на організацію освітнього процесу у класі, старшокласники відповіли наступним чином: *«не впливає», «все залежить від складності захворювання», «їм потрібно більше часу і уваги», «позитивно впливають на мене такі люди», «позитивно», «нормально, це не змінює ситуацію, вони такі ж як усі люди», «не має різниці», «усі у класі однакові, тому проблем з навчанням у класі немає», «ніяк не впливає, усі дуже гарно спілкуються між собою, це не складає труднощостей», «впливає позитивно, діти однаково розвиваються у класі, показують однакові свої можливості», «нейтрально», «я відношуся до цього позитивно, тому що ніяких проблем у навчанні з ними», «добре, тому що діти з вадами навчаються бути і жити в суспільстві», «не заважають», «з одного боку, така освіта має трохи негативний вплив, адже буде звертатися увага на особливу дитину, її потреби, але навколо цієї дитини може утворитися дружній колектив, який об'єднається для допомоги дитині», «я думаю, що добре, тому що не важливо, яка людина, важлива її думка, душа», «такі учні можуть інколи заважати на уроках», «з учнями, у яких діагноз аутизм, звичайно складніше вчитися» тощо.*

58,82 % респондентів відповіли, що мають друзів з особливостями психофізичного розвитку; 37,25 % школярів

РОЗДІЛ 3. СОЦІАЛЬНЕ ПАРТНЕРСТВО ТА МІЖСОБИСТІСНА ВЗАЄМОДІЯ ...

відповіли негативно на це запитання; 3, 92 % учнів не відповіли на запитання.

92,16 % учнів вказали, що дружили б з однокласником, у якого є проблеми зі здоров'ям, обґрунтувавши це так: «я б дружив, яка різниця є проблеми зі здоров'ям чи ні, якщо це добра людина, то я буду дружити», «все залежить від людини, спільних інтересів, форми спілкування», «здоров'я на дружбу не впливає», «діти, які мають проблеми зі здоров'ям – це також люди, які хочуть мати друзів, які завжди будуть допомагати їм», «я би дружила з таким однокласником, тому що він не відрізняється від нас», «люба людина може бути нездоровою і опинитись на місці цієї дитини, тому я би спілкувалась», «для мене в людині важливе спілкування та відвертість, чесність, якщо в людині це є, то я буду з нею спілкуватися», «для мене це не є бар'єром для спілкування», «потрібно мати повагу до всіх і давати підтримку тим, хто це бажає», «дружба не залежить від якихось фізичних вад другої людини» тощо. 7,84 % опитаних не визначились щодо цього питання.

Результати анкетування свідчать, що загалом школярі з типовим розвитком мають уявлення про поняття «інклюзивна освіта». Більше дві третіх респондентів позитивно ставляться до спільного навчання з ровесниками з ООП, оскільки найчастіше вони не перешкоджають організації освітнього процесу на уроках. Більше половини учнів з типовим розвитком мають друзів з ООП. Майже всі школярі вказали, що порушення психофізичного розвитку не є перешкодою для встановлення дружніх стосунків з ровесниками з ООП.

Для визначення соціально-психологічного клімату у досліджуваних колективах інклюзивного класу було використано методичку, запропоновану А. Фідлером [13]. Вона базується на методі семантичного диференціалу. Відповідь на кожний з 10 пунктів шкали оцінювалась зліва направо від 1 до 8 балів. Учням пропонувалось поставити знак (V) кожній парі протилежних за змістом слів. Чим лівіше розміщений знак у

СОЦІАЛЬНА ТА ОСВІТНЯ ІНКЛЮЗИЯ: ІСТОРІЯ, СУЧАСНІСТЬ...

таблиці, тим нижчим є бал, тим сприятливішою є психологічна атмосфера у колективі на думку того, хто відповідав. Підсумковий показник коливався від 10 (найбільш позитивна оцінка) до 80 (найбільш негативна) балів. На основі індивідуальних профілів учнів ми обчислили середній профіль, який дає змогу охарактеризувати психологічну атмосферу досліджуваних класів.

Отримані результати ми показали у таблиці 1.

Таблиця 1

Результати дослідження колективів інклюзивних класів за методикою А. Фідлера

	Колектив			
	1	2	3	4
Дружелюбність-ворожість	1,45	2,41	1,4	4,13
Згода- незгода	2,63	2,75	1,5	4,86
Задоволення-незадоволеність	1,9	2,83	2,25	3,13
Продуктивність-непродуктивність	2,54	3,41	2,31	2,73
Теплота-прохолода	2	2,16	1,93	3,46
Співпраця-Неузгодженість	1,81	2,54	2,06	3,8
Взаємопідтримка-недоброзичливість	2,54	3,54	2,31	4,73
Захопленість-Байдужість	2,36	3,54	2,62	4,66
Цікавість-нудьга	1,81	2,81	1,75	3,26
Успіх-неуспіх	1,9	2,9	2,56	3,26
Загальна сума	20,94	28,89	20,69	38,08

Для зручності опрацювання результатів припустимо, що середня кількість балів по одній шкалі означає: від 1 до 3 балів – сприятлива атмосфера, від 3 до 6 балів – достатньо сприятлива, від 6 до 8 балів – несприятлива. Відповідно загальна кількість

РОЗДІЛ 3. СОЦІАЛЬНЕ ПАРТНЕРСТВО ТА МІЖСОБИСТІСНА ВЗАЄМОДІЯ ...

балів: від 10 до 30 балів включно – сприятлива атмосфера, від 30 до 60 балів включно – достатньо сприятлива, від 60 до 80 балів – несприятлива.

Згідно отриманих результатів соціально-психологічний клімат у 75% досліджуваних колективах є сприятливим, у 25 % колективів – достатньо сприятливим. Загалом учні інклюзивних класів дружнелюбно ставляться один до одного, між ними панує згода, вони отримують задоволення від спільного навчання з однокласниками, підтримують один одного під час виконання спільного доручення, проявляють ініціативу у спільних справах, їм цікаво вчитися у школі.

Результати нашого дослідження спростовують стереотип щодо негативного ставлення дітей з типовим розвитком до однокласників з ООП [2, с. 49]. Проте лише завдяки спільним зусиллям учасників команди психолого-педагогічного супроводу дітей з особливостями психофізичного розвитку можна забезпечити сприятливу соціально-психологічну атмосферу в інклюзивному класі, в якому школярі з ООП будуть повноцінними членами учнівського колективу.

Список використаних джерел

1. Акатов Л. И. Социальная реабилитация детей с ограниченными возможностями здоровья. Психологические основы: учеб. пособ. для студ. высш. учеб. завед. М.: Гуманит. изд. центр ВЛАДОС, 2003. 368 с.

2. Банч Г., Валео Э. Влияние специального и инклюзивного образования на установки сверстников: практическое и теоретическое исследование. *Журнал исследований социальной политики*. 2008. Т. 6. № 1. С. 23–52.

3. Буйняк М. Г. Формування психологічної готовності вчителів до інклюзивного навчання дітей з особливими освітніми потребами: дис. ... канд. псих. наук: 19.00.08 – спеціальна психологія. Кам'янець-Подільський, 2019. 322 с.

СОЦІАЛЬНА ТА ОСВІТНЯ ІНКЛЮЗІЯ: ІСТОРІЯ, СУЧАСНІСТЬ...

4. Бутылкина Т. Л. Гармонизация сотрудничества семьи и школы в воспитании детей. *Интеграционные процессы в системе образования Украины: проблемы теории и практики*: прогр. и материалы XIV науч.-практ. конф. учителей, 21 апр. 2007 г., г. Харьков. Х.: Изд-во НУА, 2007. 140 с.

5. Гречко Л. М. Психологічний супровід дітей молодшого шкільного віку з вадами психофізичного розвитку в умовах інтегрованого навчання: автореф. дис. ... канд. психол. наук. К., 2008. 20 с.

6. Інклюзивна освіта. Інтегроване навчання дітей з особливими потребами у ЗНЗ. *Завуч*. 2008. №19–20 (349-350). С. 43–57.

7. Калініченко І. О. Особливості формування інклюзивного освітнього середовища для забезпечення всебічного розвитку дитини. *Актуальні проблеми навчання та виховання людей з особливими потребами*. 2012. № 9. С. 120–126.

8. Коноплева А. Н. Образовательная интеграция и социальная адаптация лиц с ограниченными возможностями: пособ. для учителей, психологов и родителей детей с ограниченными возможностями. Мн.: НИО, 2005. 260 с.

9. Матвеева М. Організація психологічного супроводу дітей з психофізичними вадами в умовах інклюзивного навчання. *Інклюзивна освіта: теорія та практика*: навч.-метод. посіб. Кам'янець-Подільський: Кам'янець-Поділ. нац. ун-т ім. І. Огієнка, 2012. С. 39–52.

10. Миронова С. П., Валько Т. І. Тренінг «Я в системі суспільних стереотипів» як метод формування позитивного соціального середовища в інклюзивному класі. *Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова*. Серія 19: Корекційна педагогіка та спеціальна психологія. 2018. Вип. 35. С. 53–57.

11. Миронова С. П. Нова українська школа: особливості організації освітнього процесу учнів початкової школи в інклюзивних класах: навчально-методичний посібник. Тернопіль: Астон, 2020. 176 с.

РОЗДІЛ 3. СОЦІАЛЬНЕ ПАРТНЕРСТВО ТА МІЖСОБИСТІСНА ВЗАЄМОДІЯ ...

12. Орлова М. М. Позитивний психологічний клімат у інклюзивному освітньому середовищі як умова збереження психічного здоров'я дітей. *Вісник. Серія: Педагогічні науки.* № 6 (162). 2020. С.117–122.

13. Фетискин Н. П., Козлов В. В., Мануйлов Г. М. Социально-психологическая диагностика развития личности и малых групп: учеб. пособ. М. : Ин-т психотерапии, 2002. 339 с.

14. Чеботарьова О. Навчання дітей з порушеннями опорно-рухового апарату в умовах загальноосвітньої школи. *Інклюзивна освіта: стан і перспективи розвитку в Україні:* наук.-метод. зб. до Всеукр. наук.-практ. конф. К., 2007. С. 49–52.

15. Чопік О. В. Формування взаємин дітей з вадами опорно-рухового апарату із здоровими ровесниками в умовах інклюзивного навчання: дис. ... канд. пед. наук: 13.00.03 – корекційна педагогіка. Київ, 2013. 247 с.

16. Шевцов А. Г. Особистісно орієнтоване навчання як основа освіти людей з особливими потребами. *Актуальні проблеми виховання та навчання людей з особливими потребами:* зб. наук. праць. К.: Ун-т «Україна», 2004. Вип. 1(3). С. 35–39.

17. Tim Loreman, Joanne Deppeler, David Harvey “Inclusive Education. A practical guide to supporting diversity in the classroom”. RoutledgeFalmer. London; New York, 2005.

ДО ПРОБЛЕМИ ПЕДАГОГІЧНОЇ ТОЛЕРАНТНОСТІ В ОСВІТНЬО-ІНКЛЮЗИВНОМУ ПРОСТОРІ

Ганна БАРАБАЩУК, Наталія Гуцуляк

Анотація. Стаття присвячена проблемі толерантності як складного, неоднозначного та багатовимірного утворення. Зауважено про роль педагогічної толерантності як важливої складової